

HZ. PEYGAMBER'İN İLİM ANLAYIŞI*

Nazım BAYRAKDAR**

E-mail: nazim.bayrakdar@usak.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5500-5170>

Citation/©: Bayrakdar, N. (2021). Hz. Peygamber'in İlim Anlayışı. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 11, 65-87.

DOI Number: <https://doi.org/10.53112/tudear.878063>

Öz

İlimin kapsamına ve değerine dair düşünsel faaliyetlerin geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. İnsanlar gerek kendi çabalarıyla edindikleri gerekse başkalarından kendilerine nakledilen bilgilerin hakikatle örtüşme durumunu sürekli sorgulamışlardır. Ne var ki ilmin kapsamı ve değeri konusunda onların ortak bir noktada buluşmaları mümkün olmamıştır. Bu durum Müslüman bilginler için de geçerlidir. Müslüman bilginler ilme yönelik yaklaşım biçimlerini Kur'an-ı Kerim ile Hz. Peygamber'in sünnetini referans olarak belirleme gayreti içerisinde olmuşlardır. Ancak onlar çeşitli faktörlerin etkisiyle bilgi anlayışı konusunda birbirinden çeşitli yönleriyle farklılaşan görüşler ortaya koymuşlardır. Bu görüşler Müslüman halkın bilgi ile ilişki biçimini derinden etkilemiştir. İslam eğitimi kurumları da bu görüşlerden biri merkeze alınarak yapılandırılmıştır. Bu kurumların özellikle de belirli bir dönemden sonra çağın ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte ilmi üretmekte yetersiz kalmış olmaları, onları idare eden zümrenin ilim anlayışı ile yakından ilişkilidir. Bu çalışmada, "Hz. Peygamber'in ilim anlayışı nedir?" sorusuna cevap aranmıştır. Bu çerçevede cevabı aranan alt sorular ise şunlar olmuştur: Hz. Peygamber'e göre ilmin kaynağı ve kapsamı nedir? Hz. Peygamber'in ilme ve ilim öğrenmeye verdiği değer kaynağında ne vardır?

---

* **Etik Beyan:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğunu teyit edilmiştir. **Ethical Statement:** It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

** Doç. Dr., Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Bilim Dalı.

Hız. Peygamber'e göre ilme ulaşma ve ilimden istifade etme sürecinde esas alınması gereken ilkeler nelerdir?

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Eğitim, Örneklik, İlim, İlim anlayışı.

THE LAST PROPHET MUHAMMAD'S UNDERSTANDING OF KNOWLEDGE

Abstract

The history of intellectual activities regarding the scope and value of science goes back a long way. People have constantly questioned whether the information they have acquired through their own efforts or transferred to them from others coincides with the truth. However it was not possible for them to meet on a common point regarding the scope and value of science. Muslim scholars have made an effort to determine their approach to science with reference to the Quran and the Sunnah of the last prophet Muhammad. However under the influence of various internal or external factors, they have put forward different views on knowledge understanding in various aspects. Islamic education institutions are structured by taking one of these views into the center. The inadequacy of these institutions to produce knowledge that will meet the needs of the age and society especially after a certain period is closely related to the understanding of science of the group that manages them. In this study "What is the understanding of science of the last prophet Muhammad?" The answer to the question was sought. In the study data were collected by using document analysis method.

Keywords: Prophet Muhammad, Education, Knowledge, Understanding of knowledge.

Giriş

İnsanlara çeşitli konularda model/örnek teşkil edebilecek; medeniyetin gelişmesine önemli katkılar sunabilecek nice şahsiyet, doğru anlaşılmadıkları için adeta yitik bir hazine durumunda kalmıştır. Bu şahsiyetlerin yanlış anlaşılmaları bireylerin ya da toplumların çetin problemlerle karşı karşıya kalmalarına sebebiyet verebilmiştir. Toplumun önemli bir kesimi tarafından yüceltilen şahsiyetler söz konusu olduğunda doğru anlaşılmama probleminin yol açtığı sorunlar çok daha büyük olmuştur.

Doğru anlaşılmaması ciddi problemlere yol açmış şahsiyetlerin başında kuşkusuz Hz. Peygamber gelmektedir. Hz. Peygamber'e indirilen mesajlar ve bu mesajların ideal manada hayata aktarılış biçimini temsil eden 'sünnet', insanlığın huzur ve selameti açısından büyük ehemmiyeti haiz iken bakışlardaki çarpıklık ya da niyetlerdeki bozukluk

nedeniyle bağnazlığı, cehaleti, tembelliği, ayrışmaları, şiddeti, içe kapanmayı vs. meşrulaştırma aracı haline gelebilmiştir.

Hız. Peygamber'in yeterince anlaşılamayan yönlerinden birini kuşkusuz eğitimci kişiliği oluşturmaktadır. Oysa o, eğitimcilik vasfıyla da keşfedilmesi gereken bir hazinedir. Onun eğitimci kişiliğinden ve eğitim kapsamına giren faaliyetlerinden çıkarılacak dersler gerek örgün gerekse yaygın eğitim faaliyetlerinin daha verimli hale getirilmesine katkı sunma potansiyeline fazlasıyla sahiptir. Zira onun başarılı bir eğitimci olduğu konusunda herkes hemfikirdir. Tebliğ faaliyeti yürüttüğü toplumda son derece güç koşullarda ve son derece kısıtlı imkânlarla 23 yıl gibi kısa bir sürede meydana gelen köklü değişimin tebliğ faaliyetleri göz ardı edilerek izah edilmesi mümkün değildir. Burada din eğitimi bilimcilerine düşen sorumluluk, söz konusu başarının dinamiklerini tespit etmeye yönelik araştırmalar yapmaktır.

Hız. Peygamber'in bir eğitimci olarak başarıya ulaşmasında rol oynayan birçok faktörden söz edilebilir. Bu faktörlerin bir kısmı yerel ve dönemsel olup değişime ve gelişmeye açık iken bir kısmı da evrensel niteliği haiz olup geçerliliğini her dönemde korumaktadır (Aydın, 2011, ss. 21-23). Hız. Peygamber'in eğitim faaliyeti yürüttüğü ortamların fiziki koşullarının, eğitim sürecinde kullandığı araç-gereçlerin yerel ve dönemsel olduğu açıktır. Kullandığı öğretim yöntemleri de etkisi sabit olmakla birlikte gelişen ve değişen koşullara göre güncellenmeye muhtaçtır. Ancak Hız. Peygamber'e ait öyle özellikler vardır ki bunlar her dönemde ve koşulda geçerli olup değerini hiçbir zaman yitirmeyecektir. Onun eğitim alanında örnek alınması gereken asıl yönünü de kanaatimizce işte bunlar oluşturmaktadır. Bu özellikler göz ardı edilerek yapılacak bir modellemenin, taklit seviyesinde kalacağından dolayı 'örnek alma' olarak nitelendirilmesi doğru olmayacaktır.

Hız. Peygamber'in tebliğ kapsamında yürüttüğü faaliyetleri bilmek tabii ki önemlidir. Ancak bu faaliyetlerin dayandığı inançlar, ilkeler, değerler, bakış açısı ve anlayış açığı çıkarılmadığı sürece söz konusu bilginin eğitim alanındaki mevcut sorunların çözümüne pek bir katkısının olmayacağı gerçeğinin de kabul edilmesi gerekir. Zira eğitim, gelişmeye ve değişmeye açık bir alandır. Eğitim hizmetlerinin değişen şartlar, ortaya çıkan yeni sorunlar ve ihtiyaçlar dikkate alınarak sürekli gözden geçirilmesi şarttır.

Hız. Peygamber'in eğitimci kişiliğinin önemli bir parçasını, sahip olduğu ilim anlayışı teşkil etmektedir. Zira onun tebliğ sürecinde yaptığı tercihlerin arka planında birçok unsurla birlikte ilim anlayışı da önemli bir yere sahiptir.¹ Epistemolojik (bilginin kaynağı, doğası, kesinlik durumu, öğrenilmesi ve değerlendirilmesine dair) inançlar ile öğrenme-öğretme anlayışları arasında ilişki bulunduğunu gösteren bilimsel araştırmalar bu gerçeği net bir

---

1 Benimsenen epistemolojik yaklaşımın eğitim süreci üzerindeki yansımaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cevizci, (2011, ss. 268-280).

şekilde göstermektedir.²

Eğitimci konumunda bulunan kişilerin eğitim sürecinde muhataplarına itiraz etme, eleştirme, sorgulama, görüş belirtme fırsatını ne ölçüde vereceklerinin, sahip oldukları epistemolojik inançlardan etkilenmesi kaçınılmaz bir durumdur. Epistemolojik inançlar, öğrenme sürecindeki davranışlara da yön vermektedir. Bireylerin eğitim sürecinde kendileriyle paylaşılan bilgi üzerinde gerekli zihinsel işlemleri yapıp yapmayacaklarında, ezber öğrenmeye mi yoksa anlamlı öğrenmeye mi odaklanacaklarında belirleyici etkenlerden birini bilgiye yönelik yaklaşım biçimlerinin oluşturduğu belirtilmektedir (Aypay, 2011, ss. 2-3). Bu bakımdan rahatlıkla denilebilir ki günümüzde eğitim alanında yaşadığımız birçok sorun, bilgi anlayışındaki çarpıklıklarla yakından ilişkilidir. Bireylerin bilgi karşısında edilgen konumda görülmeleri, bilginin ezberlenmesi gereken bir unsur olarak görülüp sınav odaklı şekilde öğrenilmesi, bilginin inançlarımızdan ve ahlaki değerlerimizden kopuk şekilde öğretime konu edilmesi, bilgiye güç kaynağı olarak görüldüğü için değer verilmesi gibi durumlar bu çarpıklıklara verilecek örneklerden sadece birkaçını oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'in hayatında bu çarpıklıklardan eser olmadığı açıktır. Bu nedenle onun ilim anlayışının bilimsel araştırmalara konu edilmesi söz konusu çarpıklıkların giderilmesi açısından ehemmiyet arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, "Hz. Peygamber'in ilim anlayışı nedir?" sorusuna cevap bulmaktır. Bu amaca ulaşmak üzere çalışmada cevabı aranan alt sorular ise şunlar olmuştur: Kur'an'da ve sünnette öğrenilmesi teşvik edilmiş olan ilmin kaynağı ve kapsamı nedir? İslam'ın ilme ve ilim öğrenmeye verdiği değer in arka planında ne vardır? İslam'ın temel kaynaklarına müracaat ederek ilim öğrenme sürecinde esas alınması gereken ilkelere dair çıkarımlarda bulunmak mümkün müdür?

Araştırma şu düşünceler üzerine bina edilmiştir: 1. Sahip olduğu ilim anlayışı Hz. Peygamber'in tebliğ sürecindeki tercihlerine yön veren temel unsurlardan biridir. 2. Günümüzde eğitim faaliyetlerinin amacına yeterince ulaşmamasında, ilim anlayışındaki çarpıklıkların da önemli bir etkisi vardır. 3. Hz. Peygamber'in ilim anlayışının ne olduğu meselesinin aydınlığa kavuşturulması, ilim anlayışındaki çarpıklıkların giderilmesine katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın temel problemi ile ilgili veriler, doküman analizi yöntemiyle toplanmıştır. Doküman analizi, araştırılan konu ile ilgili dokümanların bilimsel esaslara uygun olarak incelenmesi esasına dayanan bir yöntemdir (Kıral, 2020, s. 185). Araştırma sürecinde öncelikle ilgili literatür taranmıştır. Araştırmanın konusuyla ilişkili bulunan bilimsel çalışmalar tespit edilmiş ve incelenmiştir. Analizi yapılan kaynaklar ise Kur'an-ı Kerim ve hadislerin derlendiği eserler olmuştur. Bu kapsamda öncelikle ilim kavramının ve onunla yakından ilişkili diğer kavramların geçtiği ayetler tespit edilmiştir. Hadis kaynaklarında ise

---

2 Bu çalışmalar için bkz. Deryakulu, (2004, ss. 233-234); Demir & Akınoğlu, (2010, ss. 83-86).

ilimle ilgili hadislerin toplandığı bablar/bölümler üzerine odaklanılmıştır. Hz. Peygamber'in ilim anlayışına dair yapılan analiz ve değerlendirmelerin siyer kaynaklarında yer verilen örnek olaylarla desteklenmesine dikkat edilmiştir. Yapılan tespitlerin eğitimle ilgili güncel sorunlarla ve bilimsel verilerle ilişkilendirilmesine de özen gösterilmiştir. Hz. Peygamber'in ilim anlayışını problem edinen müstakil bir çalışmanın bugüne kadar yapılmamış olması bu çalışmanın özgünlüğünü ve önemini göstermektedir.

1. Hz. Peygamber'in İlim Anlayışı

Hz. Peygamber'in ilim anlayışına dair analizlere geçmeden önce klasik sözlüklerde ilim kavramı için yapılan tanımlamalara bakmakta fayda vardır. Zira bu tanımlamalar İslam dininin iki temel kaynağını teşkil eden Kur'an ve sünnet referans alınarak yapılmıştır. Söz konusu tanımlamalar, Hz. Peygamber'in ilim anlayışına dair yapılacak tespitlere zemin teşkil edecek olması bakımından da ehemmiyet arz etmektedir.

İlim, Arapça kökenli bir kelime olup م-ل-ع fiilinden türemiş bir mastardır. Türkçede genellikle 'bilgi' kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır (Atılğan, 2013, s. 192). Ne var ki klasik sözlüklerde verilen tanımlar 'bilgi'nin ilim kavramını tam olarak karşılayan bir kavram olmadığını göstermektedir. Bu kaynaklarda geçen tanımlarına bakılırsa ilim kelimesi hem bir sıfatı hem bu sıfatın gereği olarak bilmeye konu edilen gerçekliğe dair kapallığın giderilmesini sağlayan bilgiyi hem de bu bilginin birey tarafından kavranıp idrak edilmesini ifade etmektedir.³ Kelâm, Hadis, Fıkıh, Tarih, Matematik gibi disiplinler ifade edilmek istendiğinde bilgi yerine ilim kavramının (Matematik ilmi, Fıkıh ilmi gibi) kullanılması, ilim ile bilginin her durumda birbiri yerine kullanılabilir kavramlar olmadığını göstermek üzere öne sürülen kanıtlardan bir diğerini oluşturmaktadır (Pusmaz, 2000, ss. 80-82).

İlim kelimesine klasik sözlüklerde "bir şeyi gerçek yönüyle kavramak, gerçekle örtüşen kesin inanç (itikad), bir nesnenin şeklinin zihinde oluşması, nesneyi olduğu gibi bilmek, nesnedeki gizliliğin ortadan kalkması, tümel ve tikellerin kavranmasını sağlayan bir sıfat" gibi anlamlar verilmektedir (Kutluer, 2000, s. 109). İsfahânî'ye göre ilim, "bir şeyin hakikatini ve mahiyetini idrak etmek" (İsfahânî, ty. s. 343) iken Cürcânî onu "kendisi sebebiyle bir şeyin tamamının veya bir kısmının idrak olunduğu sağlam, kesin ve köklü bir vasıf" şeklinde tanımlamaktadır (Cürcânî, 1318 h., s. 103). Bu tanımlara bakılırsa her bilginin ilim kategorisinde ele alınması mümkün değildir. Bilgiler arasından sadece sistemli faaliyetler sonucunda elde edilen, hakikatle örtüşen ve şüphe içermeyenler ilim sayılmaktadır (Bilgiz, 2018, s. 16).

Tarih boyunca Müslümanlar, bilgiye yönelik yaklaşım biçimlerini Kur'an'ı ve sünneti referans alarak belirleme çabası içerisinde olmuşlardır. Bunda tabii ki yadırganacak bir

3 Bu kaynaklarda verilen ilim tanımları için bkz. Teftâzânî, (1998, ss. 194-195); Cüveynî, (1950, s. 14); Kâşânî, (1992, s. 363).

durum yoktur. Bununla birlikte Müslümanların, etkisi altında kaldıkları çeşitli faktörlere bağlı olarak söz konusu kaynaklardan doğru ve etkin şekilde yararlanma noktasında zaman zaman bazı güçlükler yaşadıkları da bir gerçektir. İslamî eğitim kurumlarında belirli dönemlerde korumacı ve savunmacı yaklaşımın egemen olması, mezhebi taassuba yenik düşülmesi ve buna bağlı olarak da öğrenilmesi gereken ilmin sınırlarının daraltılarak ezberciliğin ve nakilciliğin hâkim anlayış haline gelmesi bunun en açık kanıtıdır.⁴ İlime yönelik bu tür sorunlu yaklaşımlara günümüzde de rastlamak mümkündür. Bu durum Hz. Peygamber'in ilim anlayışının ne olduğu meselesinin netliğe kavuşturulmasının arz ettiği ehemmiyeti göstermektedir.

2.1. Hz. Peygamber'e Göre İlimin Kaynağı ve Kapsamı

Hz. Peygamber'in ilim anlayışının, tebliğ ettiği ayetler göz ardı edilerek vuzuha kavuşturulamayacağı açıktır. Bu nedenle onun ilim anlayışına yönelik sağlıklı tespitler yapabilmek için öncelikli olarak müracaat edilmesi gereken kaynak Kur'an-ı Kerim olmalıdır.

Kur'an-ı Kerim'de ilim kelimesi ve onunla aynı köke sahip kelimelerin geçtiği ayetlerin sayısı oldukça fazladır. İlim öğrenmek ve ilimde derinleşmek için gerekli olan kıraat, teakkul, tezekkür, tedebbür, tefekkür, tefekkuh, nazar gibi kelimelerin geçtiği ayetler de dikkate alınacak olursa Kur'an'ın merkezi kavramlarından birinin 'ilim' olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Kur'an ayetlerine göre mutlak ilim sahibi ancak Yüce Allah'tır (el-Hucurât, 49:16). Yüce Allah'ın ilmi her şeyi kuşatmıştır (el-En'âm, 6:59; et-Tâhâ, 20:98). O, geçmişini de mevcut hali de geleceğini de en iyi bilendir; şahadet âlemini bildiği gibi gaybı da bilmektedir (el-Bakara, 2:33). O'nun herhangi bir konuda yanılması, eksik ya da yanlış bilgiye sahip olması muhaldir. O, varlıklar âlemine dair her türlü bilgiyi apaçık bir kitapta toplamış (Yâsîn, 36:12); sonsuz ilminden istifade edip cehaletten kurtulmaları ve böylelikle istikamet üzere yaşamayı başarmaları için kullarına akletme, görme, işitme gibi yetenekler vermiş (en-Nahl, 16:78), rehberlik yapmak üzere ise peygamber göndermiştir (Âl-i İmrân, 3:164). Ne var ki sahip olduğu söz konusu yeteneklerin değerini bilmediği için onlardan amacına uygun şekilde yararlanamayan ve bu nedenle de Peygamber'in yaptığı rehberliğe olumlu tepki vermeyen kişiler her dönemde ve toplumda olagelmıştır (el-A'râf, 7:179). Bunlar arasından, hakikati bulma gibi bir kaygı taşımayıp cehalette ve küfürde ısrar edenlerin (el-Enfâl, 8:23) kalpleri, kulakları ve gözleri Yüce Allah tarafından mühürlenmiştir (el-Bakara, 2/7; el-Câsiye, 45:23).

---

4 Nizamiye Medresleri'nde Şâfiî fıkhının ve Eş'ari akidesinin esas alınmış olması; bu mezheplere mensup olmayan âlimlere görev vermeme hususunda katı bir tavır sergilenmiş olması; fiillerle doğrudan ilişkisi bulunmayan bilgilerle meşgul olmanın haram sayılarak akli ilimlerden bazılarının ders olarak okutulmasının dinen sakıncalı görülmesi (Biçer, 2013, s. 273) bu duruma verilebilecek örneklerden sadece birini teşkil etmektedir.

Kur'an'da, âlimlerin ilminden istifade etmeye teşvik eden ayetlerin (el-Enbiyâ, 21:7) yanı sıra kendisine ilim verilen ve ilimde derinleşen kimselerin ön plana çıkarılıp insanlara model olarak sunulduğu ayetler (en-Nîsâ, 4:162; el-Hacc, 22:54; Sebe', 34:6) de bulunmaktadır. "Hiç bilenler ile bilmeyenler bir olur mu?" (ez-Zümer, 39:9) mealindeki ayet-i kerimede ise ilim sahibi olmanın bireye önemli avantajlar sağlayacağına işaret edilmektedir. Bu noktada akla ister istemez şöyle bir soru gelmektedir: Kur'an ayetlerinde belirtilen ve sahibini çeşitli açılardan avantajlı kılan 'ilim' nedir? Bu ilim, vahiy kaynaklı bilgilerden mi ibarettir yoksa akla, gözleme ve tecrübeye dayalı beşerî bilgileri de kapsamakta mıdır?

Kur'an-ı Kerim'e göre ilme sahip olma sadece Yüce Allah'ın sahip olduğu bir sıfat değildir. İnsanlara bilmediğini öğretenin Yüce Allah olduğunu haber veren ayet-i kerime (el-Alak, 96:5) bunun en açık delilidir. Kur'an'da ilim kelimesi ile sadece vahye dayalı bilgi de kastedilmemiştir. Gözleme, tecrübeye ve akla dayalı beşerî bilgiler de Kur'an'da ilim kapsamında ele alınmıştır (el-Bakara, 2:60, 65; el-İsrâ, 17:12). Bununla birlikte Asr-ı Saadet'te ilim denildiğinde Müslümanların aklına ilk gelen, Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilen hakikatler olmuştur (Gözütok, 2019, ss. 22-29). Bunda esasen şaşılacak bir durum yoktur. Zira kendisine vahyedilen ayetleri tebliğ etmek nasıl ki Hz. Peygamber'in asli ve öncelikli görevi ise onun tarafından tebliğ edilen hakikatleri öğrenmek de Müslümanlar için öncelikli ve asla ihmal edilmemesi gereken bir sorumluluktur. Nitekim başta Hz. Peygamber olmak üzere Asr-ı Saadet'te Müslümanlara muallimlik yapan kişiler en temelde, Allah'ın kelâmını/dinini öğretme gayesiyle eğitim hizmeti vermişlerdir. Tıp, Matematik, Astronomi, Tarih, Coğrafya gibi alanlarda bireylere özel bir eğitim hizmeti verilmesi o dönem için söz konusu olmamıştır. Bunun sebebi, söz konusu alanlarla ilgilenmenin Hz. Peygamber tarafından meşru görülmemesi ya da gereksiz görülmesi değildir. Zira bu tercih, söz konusu alanlara dair dayanağı sağlam yeterli miktarda bilgi birikimi ve bu birikime sahip uzmanların bulunmasına rağmen yapılmamıştır.

Muteber kaynaklarda gözleme, tecrübeye ve akletme yetisinin etkin şekilde kullanılmasına bağlı olarak ortaya konulmuş beşerî bilginin Hz. Peygamber tarafından öğrenilmeye değer bulunduğu ve bu bilgiye dayalı olarak ortaya çıkan uzmanlık alanlarının ihmal edilmesinin Hz. Peygamber tarafından olumlu karşılanmadığına dair kanıt niteliğinde veriler de mevcuttur. Müslümanların bir kısmının bizzat Hz. Peygamber tarafından belirli alanlarda uzmanlaşmaya yönlendirilmiş olması bu anlamda oldukça dikkat çekici bir husustur. Örneğin Zeyd b. Sabit'in yabancı dil öğrenmesinde Hz. Peygamber'in bu yöndeki teşviklerinin etkisi büyüktür (İbn Sa'd, 1957, s. 358). Urve b. Mesud es-Sakafi'nin mancınık gibi savaş araçlarının yapımını öğrenmesi için bizzat Hz. Peygamber tarafından Taif'e gönderilmiş olmasını da bu noktada hatırlamak gerekir (Vâkîdî, 1984, s. 960). Onun, Medine'ye Abdullah b. Uraykit adlı bir müşriğin kılavuzluğunda hicret etmesi, Müslümanların ihtiyaç duyulan alanlarda uzmanlaşmalarının ehemmiyetinin anlaşılması için yeterlidir. Mescid-i Nebi'nin, Temîm ed-Dârî tarafından Şam bölgesinden getirilen

kandillerle aydınlatılmasına olumlu tepki vermesi (İbn Mâce, Mesâcid, 9) ve tıp alanındaki uzmanlığı ile tanınan kişilerle iyi ilişkiler kurarak (Bakkal, 2013, s. 14) hasta kişileri tedavi olmaları için onlara yönlendirmesi (Müslim, Selâm, 5), kendi yaşadığı bölgede bulunan teknolojik imkânları kullanma ve geliştirme meselesine ehemmiyet vermesi (Bakkal, 2018, ss. 1-19), savaş öncesinde istihbarat toplamak üzere bazı sahabeleri özel olarak görevlendirmesi,⁵ savaş stratejisini belirlemek üzere ashabıyla istişare yapması (İbn Hişâm, 1971, s. 272) gibi tarihi gerçeklikler de Hz. Peygamber'in beşerî bilgiye yönelik tavrının ne olduğunun anlaşılması bakımından son derece önemlidir. Bütün bu gerçekler göstermektedir ki, karşılaşılan güçlüklerin üstesinden gelmek ya da sorunlara çözüm üretmek amacıyla faydalanılması gereken önemli araçlardan birini akla, gözleme ve tecrübeye dayalı beşeri bilgi teşkil etmektedir.

Beşerî bilgi, insanın bâtil ya da sapkın inançlardan kurtulması açısından da ehemmiyet arz etmektedir. Nitekim birçok Kur'an ayetinde putların cansız, hissiz, hareket etmekten aciz olduklarının, kendilerine dahi hayırları dokunmadığının insanlar tarafından apaçık şekilde gözlemlenebileceğine vurgu yapılarak insanlar tevhid inancına yönlendirilmişlerdir (el-A'raf, 7:191-198). Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde, öldükten sonra diriltilmenin makuliyetini ortaya koymak amacıyla gözlemlenebilen varlıklara ve olaylara dikkat çekilmesi (el-Bakara, 2:259; el-A'raf, 7:57; el-Ankebût, 29:20; er-Rûm, 30:24) de insanın akletme ve gözlem yapma yetisine verilen değeri göstermesi açısından dikkate şayandır.

Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde gayb âlemine ait bilginin Yüce Allah katında bulunduğu ve bu bilgiye insanların ulaşamayacakları net bir şekilde haber verilmiş (en-Neml, 27:65) olsa da şehadet âlemine ait bilgiler için böyle bir sınırlandırma getirilmemiştir. Bilakis çeşitli ayet-i kerimelerde insanlar şehadet âlemine ve orada bulunan kevnî ayetlere nazar etmeye teşvik edilmişlerdir (el-Bakara, 2:167; Yûnus, 10:101; Fâtır, 35:27; el-Hadîd, 57:17).

Kevnî ayetlere vurgu yapılan Kur'an ayetleri net bir şekilde göstermektedir ki insan akletme yetisini kullanarak kâinatın muhteşem düzeni fark edebilir, bu düzeni oluşturan parçaları keşfedebilir ve bu düzenin ne ile kaim ve daim olduğunu idrak edebilir. Onun bu süreçte yapacağı tefekkür, imanının takviye edilmesine, ahlakının beslenmesine ve böylelikle yaratılış amacı istikametinde yaşamayı başarmasına yapacağı katkı bakımından oldukça değerlidir. Kur'an'ın anlaşılacak için indirilmiş bir kitap olduğu (Zuhruf, 43:3) ve bunun ancak akletme yetisi ile üstesinden gelinebileceği gerçeği de dikkate alınır, akli ve akletme yetisi kullanılarak üretilen bilgiyi değersizleştirmenin yanlışlığı net bir şekilde görülecektir.

Kâinat kitabının okunmasına yönelik teşvik içeren ayetlerde genellikle vahyin ilk muhatapları tarafından iyi bilinen varlıklara vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir. "Devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?" (el-Gâşiyeye, 88:17) mealindeki ayet bunun en çarpıcı

---

5 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, (2017, ss. 47-105).

örneğini teşkil etmektedir.⁶ Bu ayet-i kerimede insanların, deve hakkında gözlem ve tecrübe yoluyla edinmiş oldukları bilgilerden yararlanarak onun yaratıcısının varlığına, birliğine, ilmine, kudretine ve rahmetine dair zihinsel çıkarımlarda bulunmaya davet edildikleri açıktır. İnsanları şehadet âlemi üzerine gözlem yapmaya ve tefekkürde bulunmaya teşvik eden diğer ayet-i kerimelerde de aynı durum söz konusudur. Bu tür ayetlerde, insanın mevcut bilgilerini gerekli zihinsel işlemlerden geçirerek daha önce fark etmediği bazı hakikatleri keşfedebileceğine işaret edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de bireylerin şehadet âlemi hakkında gözlem ve tecrübe yoluyla edindikleri bilgilerin gerçeği yansıtmayabileceğine işaret eden ayet-i kerimeler de vardır (el-A'râf, 7:116; el-Enfâl, 8:44; en-Neml, 27:88). Ancak bu ayetlerden, duyu organları ve aklın asla güvenilmemesi gereken iki unsur olduğu sonucunu çıkarmak doğru olmayacaktır. Nitekim vahiyle çözüme kavuşturulmamış meselelerde Hz. Peygamber de kendi re'iyine göre hüküm vermiş (Apaydın, 2000, s. 433) ve bu şekilde verdiği hükümlerin herhangi bir sorun içermesi durumunda vahiy yoluyla uyarılmıştır (el-Enfâl, 8:67, 68; et-Tevbe, 9:43). Bütün bunlar göstermektedir ki müminlerin öncelikli olarak okuyup doğru şekilde anlamaları gereken kitap Kur'an-ı Kerim'dir. Mü'minler Kur'an-ı Kerim'de, Kâinat kitabını okumaya davet edilmektedirler. Her ikisinin de kaynağı Yüce Allah olduğu için Kâinat kitabındaki ayetler ile Kur'an ayetlerinin birbiri ile mutlak manada çatışması muhaldir. Bu nedenle söz konusu iki kitabın birlikte okunmaları, doğru anlaşılma ihtimallerini arttıracaktır (Aydın, 2017, ss. 37-39).

Hz. Peygamber, Yüce Allah'tan vahiy yoluyla edindiği bilgilerin yanında kendi tecrübeleri ve zihinsel çabaları ile edindiği bilgilere de sahipti. Onun, içerisinde doğup büyüdüğü toplumun ya da etkileşim halinde olduğu bireylerin bilgi ve tecrübe birikiminden istifade etmesi son derece olağan ve hatta aksi düşünülemez bir durumdu (Yıldırım, 2003, s. 183). Onun, peygamberlik öncesi dönemde edindiği bilgilerin, ilk vahyin gelmesiyle birlikte belleğinden tamamen silinip gitmiş olması düşünülemezdi. Nitekim o, vahye konu edilmeyen meselelere, söz konusu birikiminden yararlanarak çözümler üretmişti. Onun Taif dönüşünde Mekke'ye bir müşriğin himayesinde girmesi (İbn Sa'd, 1957, s. 212) ve Mekke'den Medine'ye hicret etmeden önce üç gün Sevr Mağarası'nda gizlenmesi (İbn Hişâm, 1971, ss. 126-127) buna işaret eden hadiselerden sadece ikisini oluşturmaktaydı.

Hz. Peygamber, muhataplarına "her meselede en doğruyu ben bilirim" mesajını asla vermemiştir. Onun, hurmaların aşılınması ile ilgili yaptığı tavsiyenin olumlu netice vermemesi üzerine söylediği, "siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz" (Müslim, Fezâil, 140) sözü, muhataplarının ilmine verdiği değer en güzel örneğini teşkil etmektedir.

Özellikle tasavvuf alanında kaleme alınmış bazı kaynaklarda keşf, ilham ve rüya kaynaklı bilgilere de yer verildiği görülmektedir. Bununla birlikte Müslüman âlimlerin genel kanaati,

6 Bu ayette ifade edilen "nazar" eyleminin eğitsel açıdan taşıdığı değere dair ayrıntılı bilgi için bkz. Bayrakdar, (2017, ss. 1998-2018).

peygamber haricindeki kişilerin söz konusu yollarla edindiklerini iddia ettikleri bilgilerin Müslümanlar açısından bağlayıcı bir değer ifade etmediği yönündedir.⁷ Zira söz konusu bilgiler denetlenebilirlik/kontrol edilebilirlik/test edilebilirlik özelliğine sahip değildir. Bu tür bilgilerin istismar aracı olarak kullanılması da esasen söz konusu özelliğinden kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber'in, Yemen'e kadılık görevi yapmak üzere görevlendirdiği Muaz b. Cebel ile yaptığı konuşma (İbn Sa'd, 1957, s. 584; Müslim, Akdiyye, 15), Kur'an-ı Kerim'de ve sünnette açıklığa kavuşturulmamış meselelere dair hükmün rüya, keşf ya da ilham bekleyerek değil, akletme yetisi kullanılarak ve sağlam delillere dayanılarak verilmesi gerektiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Söz konusu konuşma esasen Hz. Peygamber'in, aklın problemlere çözüm üretme işlevine duyduğu inancın da açık bir göstergesidir.

Doğruluğu sadık haberle ya da gözlem ve tecrübelerle sabit olan her türlü bilginin Hz. Peygamber tarafından ilim kapsamında görüldüğü anlaşılmaktadır. Onun inancına göre mutlak ilim sahibi ancak Yüce Allah'tır. Bununla birlikte insan akletme yetisini kullanarak Yüce Allah'ın ilminden istifade edebilir. Bu süreçte onun şu üç hususa özellikle dikkat etmesi gerekmektedir: Birincisi, vahye dayalı bilginin anlamlandırılması için gerekli zihinsel işlemleri yapması; ikincisi, kâinatın işleyişiyle ilgili konulmuş ilahi yasaları keşfetmesini, bunları tevhid inancıyla ilişkilendirmesini ve problemlerin çözümünde bunlardan etkin şekilde yararlanmasını sağlayacak donanımı etkin şekilde kullanmaya gayret etmesi; üçüncüsü ise etkileşim halinde bulunduğu kişi ya da topluluklara dair onlarla sağlıklı ilişkiler kurmasına ve onlardan gelecek tehditleri bertaraf etmesine zemin teşkil edecek bilgiler edinmesidir. Hz. Peygamber'in bu üç hususta göstermiş olduğu hassasiyet apaçık ortadadır. Müslüman toplumlar onun bu hassasiyetini paylaştıkları ölçüde gelişmiş ve medeniyete büyük katkı sunmuşlardır.

2.2. Hz. Peygamber'e Göre İlimi Değerli Kılan Unsurlar

Hz. Peygamber ilim talep etmeyi her Müslümanda bulunması gereken bir özellik olarak görmüştür (İbn Mâce, Mukaddime, 17). Onun, peygamberlik dönemi boyunca verdiği mücadelenin temel hedeflerinden biri, cehaletin ortadan kaldırılması olmuştur. Bu mücadele göstermektedir ki o, muhataplarının ilimle barışık ve donanık olmalarının birçok problemin çözümünü kolaylaştıracağına farkındadır.

Hz. Peygamber'in ilme verdiği değeri gösteren hadis-i şeriflerden bazıları şu şekildedir:

“Allah, hayrını dilediği kulunu dinde fakih (derin bilgi sahibi) kılar” (İbn Hanbel, 1996c, s. 92).

“Her kim ilim öğrenmek için bir yola koyulursa Allah ona cennete giden bir yolu

---

7 Bu yollarla elde edildiği iddia edilen bilgilerin mahiyetine, değerine ve mahzurlarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Tokat, (2017, ss. 387-410).

kolaylaştırır" (İbn Hanbel, 1996b, s. 252).

"Âlimler, peygamberlerin varisleridir" (Tirmizî, İlim, 19).

"Yalnız şu iki kimseye gıpta edilir: Allah'ın kendisine ihsân ettiği malı hak yolunda harcıyıp tüketen kimse ile Allah'ın kendisine verdiği ilimle yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına da öğreten kimse" (İbn Hanbel, 1996a, s. 385).

"İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i câriye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat" (Müslim, Vasiyyet, 14).

"Dünya ve onun içinde olan şeyler değersizdir. Sadece Allah'ı zikretmek ve O'na yaklaşır şeylerle, ilim öğreten âlim ve öğrenmek isteyen öğrenci bundan müstesnadır" (Tirmizî, Zühd, 14).

"Sadakanın en faziletlisi, bir Müslümanın ilim öğrenmesi, sonra da o ilmi Müslüman kardeşine öğretmesidir" (İbn Mâce, Mukaddime, 20).

Yukarıdaki hadis-i şerifler Müslümanların ilim öğrenme hususunda gevşeklik göstermemeleri gerektiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim bu hadis-i şeriflerin ilk muhatabı konumunda bulunan sahabeler, Hz. Peygamber'den ilim öğrenme fırsatını en iyi şekilde değerlendirmiş, onun ilim meclisinde bulunmaya özen göstermişlerdir. Onların ilim öğrenmek maksadıyla Hz. Peygamber'e yönelttikleri soruların oldukça fazla olması ve hatta bu soruların birçok hadisin vürud sebebinin oluşturması (Ece, 2019, ss. 295-296) Hz. Peygamber'in ilme yönelik teşviklerinin amacına ulaştığına işaret etmektedir.

Can güvenliklerinin dahi sürekli tehdit altında olduğu bir dönemde Müslümanların bizzat Hz. Peygamber tarafından ısrarlı şekilde ilim öğrenmeye teşvik edilmiş olmaları dikkate şayan bir durumdur (Gözütok, 2005, s. 89). Bu noktada cevabı aranması gereken soru ise şudur: Hz. Peygamber'in ilme bu kadar değer vermesinin kaynağında ne vardır?

Hz. Peygamber'in muhataplarında bulunmasını arzu ettiği özelliklere dikkat edilirse, ilim öğrenmeye verdiği değerın sebebi kendiliğinden ortaya çıkacaktır. İnsanın düşünce ve duygu dünyası ile eylemlerinin istikamet kazanmasının ilimle mümkün olacağı açıktır. İlimin, imanın takviye edilmesine, ahlakın beslenmesine, problem çözme becerisinin gelişmesine, hataların, yanlışların, tutarsızlıkların farkına varılmasına ve hayatın onurlu şekilde yaşanmasına sağlayacağı katkı da yadsınamaz. Bu bakımdan Müslümanların Hz. Peygamber tarafından ısrarlı şekilde ilim öğrenmeye teşvik edilmiş olmaları gayet anlaşılabilir bir durumdur.

Hz. Peygamber'e göre ilim bireyin kendisiyle, yaratıcısıyla ve çevresiyle ilişkilerini düzenlemesine katkı sağlayan bir unsurdur (Kesgin, 2015, s. 38). Yukarıda verilen hadis-i şerifler bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. "Allah'a karşı kulları içinden ancak âlim olanlar derin saygı duyarlar" (Fâtır, 35:28) ile "İşte biz, insanlara bu misalleri

anlatıyoruz ama bunlara ancak âlim olanlar akıl erdirebilir” (el-Ankebût, 29:43) mealindeki ayet-i kerimeler de ilim sahibi olmanın niçin ehemmiyet arz ettiği meselesine ışık tutması yönüyle dikkate şayandır.

Rab olarak sadece Yüce Allah’ı tanıyarak kulluğu O’na hasretmek, İslam dinine göre insanın temel yaratılış gayesini teşkil etmektedir (ez-Zâriyât, 51:56). Ne var ki dünya hayatı, insanın bu gaye istikametinde yaşamasını güçleştiren etkenlerle doludur. O, kimi zaman bolluğun, sağlığın, gücün, makamın, şöhretin ve rahatlığın azdırıcı etkisine; kimi zaman da yokluğun, hastalığın, kimsesizliğin, hayal kırıklıklarının tetiklediği isyan duygusuna karşı mücadele vermek durumunda kalmaktadır. Ölüm anına kadar devam eden bu mücadele sürecinde göstereceği en küçük bir zafiyet onun dünya imtihanını ve dolayısıyla da sonsuz saadeti kaybetmesi anlamına gelebilecektir. Gerekli ilmi donanımdan ve bunun kendisine sağlayacağı bilinçten yoksun bireylerin böylesine çetin koşullarda istikamet üzere yaşamayı başarmalarının oldukça güç olacağı açıktır.

İnançlara, ibadetlere ve ahlaki değerlere zemin teşkil eden bilgiler ne kadar sahit ve anlamlı ise bireysel dindarlık da o ölçüde nitelik kazanacaktır. İlim öğrenmeye ve tefekküre yeterince önem vermemesi durumunda bireyin kendini, Rabbini ve içerisinde yaşadığı çevreyi tanıması, hayatın anlamını keşfetmesi, gerçek huzura ve kurtuluşa ulaşması söz konusu olmayacaktır. Her şeyiyle Allah’ın mülkü olduğunun, Allah’ın mülkü üzerinde yaşadığının, Allah’ın verdiği nimetlerle hayatını devam ettirdiğinin bilincine varması ve hayatını bu bilinçle yaşaması onun, akletme yeteneğini etkin şekilde kullanıp ilim seviyesini yükseltmesine bağlıdır. Yeryüzüne halife olarak yaratılmasının anlamını keşfetmesi, yeryüzünün imarı için üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirmesi, yeryüzünde fesat çıkarmak isteyen kişi ya da topluluklara engel olması ve onların ıslahını sağlama adına isabetli kararlar alması da ilim sahibi olmasını gerektiren durumlar arasındadır. Bu bakımdan rahatlıkla denebilir ki ilimden mahrumiyet, kulluk görevlerinin layıkıyla yerine getirilmesinin önündeki en büyük engellerden biridir.

2.3.Hz. Peygamber’e Göre İlim Öğrenme Sürecinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

İlmin yukarıda belirtilen işlevlerini yerine getirmesi ne ile mümkün olacaktır? Öğrenim düzeyi ile dindarlığın niteliği ya da ahlaki gelişim düzeyi arasında pozitif bir korelasyon tespit edilemiyorsa bunun nedenlerini nerede aramak gerekir? Bu sorulara İslam dininin temel kaynaklarından hareketle cevap verilebilir mi?

İlmin bireyin dini ve ahlaki gelişimini destekleme işlevini yerine getirmesi, öğrenilme sürecinde bazı hususlara dikkat edilmesine bağlıdır. Kur’an-ı Kerim ile siyer ve hadis kaynaklarında yer alan bilgilerden hareketle bu kapsamda bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür.

2.3.1. İlim Öğrenmeye Halis Niyetle Talip Olma

Hz. Peygamber’e göre her sorumluluk gibi ilim öğrenmenin de Allah’ın rızası gözetilerek

yerine getirilmesi gerekmektedir. İlimin, Allah'ın verdiği imkânlarla ve izin verdiği ölçüde öğrenildiği gerçeği de unutulmamalıdır. İlimi kendinden bilip sahip olduğu ilimle kibre ve gurura kapılması Müslüman bireye yakışan bir davranış değildir (el-Kasas, 28:78; el-Mü'min, 40:83). Aşağıdaki hadis-i şerifler bu gerçeği net bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Aziz ve Yüce olan Allah'ın rızası için öğrenilmesi gereken bir ilmi, sırf dünya menfaati elde etmek için öğrenen bir kimse kıyamet günü cennetin kokusunu dahi alamayacaktır.” (İbn Hanbel, 1996b, s. 338).

“Âlimlerle rekabet yapmak, cahillerle tartışmak ve insanlara gösteriş olsun diye ilim öğrenmeyiniz. Kim böyle yaparsa o cehennemdedir” (İbn Mâce, Mukaddime, 23).

Hadis-i şeriflerden açıkça anlaşılacağı üzere ilmin dünya menfaati ya da birtakım nefsanî arzuların tatmini asıl maksat yapılarak öğrenilmesi Hz. Peygamber tarafından onaylanabilecek bir yaklaşım değildir. Zira böyle bir maksatla öğrenilen ilim dünyalık bazı menfaatlere vesile olsa da ahirette kurtuluş için gerekli özelliklerin kazanılmasına herhangi bir katkı sağlamayacaktır.

İlim öğrenme yoluna halis niyetle çıkılması, bu yolun hakkının verilmesi açısından ehemmiyet arz etmektedir. Zira bu yolda birey çetin zorluklarla karşı karşıya kalabilir. Kalbindeki iman ve bundan kaynaklanan ihlâs onun söz konusu zorlukların üstesinden gelmesine sağlayacağı katkı bakımından oldukça değerlidir.

Hz. Peygamber'e göre ilim öğrenme fedakârlık gerektiren bir süreçtir. Öyle ki Müslüman bireyin kendisine lazım olan ilme ulaşmak için yurdunu terk etmesi dahi gerekebilir (İbn Hanbel, 1996b, s. 252). Bununla birlikte ilim öğrenme sürecinde çekilen sıkıntıların karşılığı Yüce Allah tarafından mutlaka verilecektir (İbn Hanbel, 1996b, s. 252). Bu nedenle Müslüman birey, ilim öğrenmeyi her türlü zahmete değer bir salih amel olarak görmelidir.

Hz. Peygamber, ilmin gizlenmesini, azap gerektiren günahlardan biri olarak nitelemiştir. O, sahip olduğu ilimden başkalarının da istifade etmesi için üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeyen kimselerin cehennem azabına müstahak olduklarını şu şekilde haber vermiştir: “Her kim herhangi bir konuda kendisinden bilgi istenir de, bilgisini gizlerse kıyamet gününde o kişinin ağzına ateşten gem vurulur” (İbn Hanbel, 1996b, s. 263). Anlaşılan o ki Hz. Peygamber ilim öğrenme gibi ilim öğretme sorumluluğunun da halis bir niyetle yerine getirilmesini ve bu süreçteki her tercihin Allah'ın rızası gözetilerek yapılmasını istemekte; Allah'ın rızasını ve sonsuz saadet yurdunu kazanmayı ilim öğrenme/öğretmeye yönelik motivasyon için yeterli bulmaktadır. Bu bakımdan toplumumuzda bireylerin gerek aile büyükleri gerekse eğitimci konumunda bulunan kişiler tarafından ilim öğrenmeye ne ile motive edildikleri kanaatimizce üzerinde ciddi şekilde durulması gereken meselelerden birini oluşturmaktadır.

2.3.2. Vahiy Kaynaklı Bilgiye Öncelik Verme

Hz. Peygamber'e göre vahye dayalı bilgi asıldır ve önceliklidir. Çünkü bireyin anlam dünyasının temelini vahiyle bildirilen hakikatlerin oluşturması istikamet üzere yaşamayı başarması bakımından oldukça önemlidir. Vahiy kaynaklı bilgiler içerisinde öncelik ise Yüce Allah'ı tanıtıcı nitelikte olanlara aittir. Zira içerisinde, "biliniz ki" ya da "bilmez misiniz?" anlamına gelen kelimelerin geçtiği ayetler bu durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu ayetlerde insana; Allah'tan başka ilah olmadığını (Muhammed, 47:19), Yüce Allah'ın aziz, hakîm (el-Bakara, 2:209), her şeyden müstağni ve övülmeye layık olduğunu (el-Bakara, 2:267), göklerin ve yerin hükümranlığının Allah'a ait olduğunu (el-Bakara, 2:107), göklerde ve yerde olan her şeyin Yüce Allah tarafından bilindiğini (el-Hacc, 22:70), ölmüş toprağa yeniden hayat verenin Yüce Allah olduğunu (el-Hadid, 57:17), gizlediklerinin de açığa vurduklarının da Yüce Allah tarafından bilindiğini (el-Bakara, 2:77), bir gün Yüce Allah'ın huzuruna çıkarılacaklarını (el-Enfâl, 8:24), Yüce Allah'ın cezalandırmasının çok çetin olduğunu (Maide, 5:98) bilip tercihlerini buna göre yapması gerektiği hatırlatılmaktadır. Yüce Allah'ın isimleri ve sıfatları belirtilerek biten ayet sayısının oldukça fazla olması da göz önünde bulundurulursa, İslam'ın eğitim alanında ortaya koyduğu prensiplerden birini, ilim öğrenmeye ya da öğretmeye yönelik faaliyetleri "Yüce Allah'ı tanıma/tanıtma" hedefini merkeze alarak yürütmenin oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir. Tebliğe muhatap olan kişilerin tevhid hakikatini gerçek manasıyla kavramalarının, hayata, varlıklara ve olaylara yönelik bakışlarının istikamet kazanmasının, iman, ihlâs, huşu, takva gibi duyuşsal boyutu ağır basan özellikleri kazanmalarının ve bir kul olarak üzerlerine yüklenen sorumlulukları öğrenip hayatlarını sorumluluk bilinciyle yaşamalarının Yüce Allah'ı tanıma durumlarıyla yakından alakalı olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa söz konusu ilkenin ehemmiyeti daha iyi anlaşılacaktır.

Hz. Peygamber'e göre insan, kalbindeki şüpheleri giderici nitelikteki ilmi aramalı ve tercihlerini zanna dayalı olarak değil yakîn/itmi'nan hâsıl eden ilme dayalı olarak yapma hususunda hassasiyet göstermelidir (el-İsrâ 17:36). Yine insan, vahiyle bildirilmiş olan hakikatlerin fiziki âlem üzerindeki yansımalarına nazar ederek yakîni ziyadeleştirme (ilme'l yakîn düzeyinden aynel yakîn düzeyine yükselme) gayreti içerisinde olmalıdır. O, namaz, dua, zikir ve tesbih gibi ibadetleri manasına uygun şekilde yerine getirerek Yüce Allah'ın yakînlüğünü ve rahmetini vicdanında hissetmeli (hakka'l yakîn düzeyine yükselmeli) ve hayatını böyle bir şuurla sürdürme konusunda kararlı bir tutum sergilemelidir.⁸

Hz. Peygamber, öğrenilmesi gereken ilme bir üst sınır tayin etmemiştir. O, ilim öğrenmeyi hayat boyu devam etmesi gereken bir süreç olarak görmüştür. Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın ilminin sınırsızlığına vurgu yapılmış olması (Lokman, 31:27), Hz. Peygamber'in şahsında tüm Müslümanlardan, "Rabbim! İlmimi arttır" (Tâhâ, 20:114) şeklinde dua etmelerinin istenmiş olması ve yaşı ne olursa olsun insanların ilim öğrenmeye teşvik

8 Yakîn kavramı ve yakînin mertebeleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Polater, (2013, ss. 55-69).

edilmiş olmaları buna işaret etmektedir.

Hız. Peygamber'e göre gözleme, tecrübeye ve akla dayalı beşerî bilgiler, vahiy yoluyla bildirilen hakikatlerle ilişkilendirilerek öğrenilmeli ya da öğretime konu edilmelidir. Bu yaklaşım, tevhid inancının bir gereği olup bireyin anlam dünyasındaki bütünlük açısından son derece önemlidir. Vahiyle bildirilen hakikatleri anlamlandırmak ve mevcut koşullar içerisinde bunları hayata en güzel şekilde yansıtmamanın yollarını keşfetmek gibi maksatlara ulaşmada beşerî bilginin sağlayacağı katkı yadsınamaz. Bu noktada Müslüman bireye düşen sorumluluk, ilme mümkün merteye bir bütün olarak bakmak ve ondan hayır istikametinde yararlanmanın yollarını araştırmaktır.

Hız. Peygamber tebliğ sürecinde inanç, ibadet ve güzel ahlak arasındaki ilişkiye ya da bütünlüğe dikkat çekme hususunda büyük hassasiyet göstermiştir. O kadar ki onun tebliğinde dini inançlardan ve güzel ahlaktan soyutlanmış bilgiye yer yoktur. "Allah'a ve ahiret gününe iman eden kişi komşusuna eziyet etmesin. Allah'a ve ahiret gününe iman eden kişi misafirini ağırlasın. Allah'a ve ahiret gününe iman eden kişi, hayır konuşsun ya da sussun" (Buhârî, Edeb, 31) hadisi bu hususta verilebilecek çok sayıda örnekten sadece birini teşkil etmektedir. Hız. Peygamber'in söz konusu hassasiyeti, Müslüman bireyin anlam ve inanç dünyası ile eylemleri arasındaki tutarlılığa verdiği ehemmiyetin bir tezahürüdür. O, muhataplarının duygu dünyalarını da göz ardı etmemiş; ilim öğrenmeye motive olmaları ve ilim öğrenme sürecinde kendilerini huzurlu, güvende ve değerli hissetmeleri için gerekli tedbirleri almıştır. Buradan hareketle denilebilir ki Hız. Peygamber hem ilme hem de ilmi öğretmek istediği bireye bütüncül şekilde yaklaşmıştır.

2.3.3. İlim Öğrenme ve Öğretme Sürecinde Ahlaki Değerlerden Taviz Vermeme

Hız. Peygamber güzel ahlakıyla şöhret bulmuş bir şahsiyettir. O, hayatın hiçbir alanında ahlaki değerlerden taviz vermemiş; ilkel ve tutarlı davranmaya özen göstermiştir. Kur'an-ı Kerim'de onun ahlakı övülmüş (el-Kalem, 68:4) ve böylelikle Müslümanlardan onun güzel ahlakını örnek almaları istenmiştir.

Hız. Peygamber, anlamlandırıp içselleştirmedeği ve gereğini yerine getirmediği ilmi muhataplarına öğretme gibi bir yanı sıra asla düşmemiştir. O, tebliğ sürecinde karşılaştığı zorlukları da sabır ve metanetle göğüslemiştir. Muhataplarının yaptığı yanlışları anlayışla karşılamış ve en güzel yollarla düzeltmeye çalışmıştır. Bu nedenledir ki Muaviye b. Hakem es- Sülemi onun eğitimi kişiliği hakkında şöyle demiştir: "Ne ondan önce ne de ondan sonra Allah resulü kadar güzel talim eden hiçbir muallim görmedim. Allah'a yemin ederim ki beni ne azarladı, ne vurdu ne de kötü söz söyledi" (Müslim, Mesâcid, 33).

Hız. Peygamber ilim öğrenmeyi, gönüllülük ilkesi doğrultusunda yerine getirilmesi gereken bir sorumluluk olarak görmüştür. Onun herhangi bir kimseye zorla ilim öğretmeye çalışması söz konusu olmamıştır. Zaten o, bu konuda Yüce Allah tarafından özellikle uyarılmıştır (Kaf, 50:45; el-Gâşiyeye, 88:22). O, tebliğ ettiği hakikatleri benimsemeleri için

muhatapları üzerinde baskı kurma gibi davranışlara meyletmemiştir.

Hz. Peygamber insan onurunu, ilmin önünde görmüştür. İlim öğrenip hidayet bulmasına vesile olma gibi yüce bir maksat için dahi olsa insan onurunun çiğnenmemesi gerektiğini ona bizzat Yüce Allah öğretmiştir (Yûnus, 10:99).

Hz. Peygamber'in bir eğitimi olarak başarıya ulaşmasında, tebliğ sürecinde ahlaki değerlerden taviz vermemesi de önemli etkenlerden biri olmuştur. Nitekim "Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever" (Âl-i İmrân, 3:159) ayetinde bu gerçek net bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu bakımdan eğitim hizmetlerinin belirli ilke ve değerler üzerine bina edilmesi için gerekli çalışmaların yapılması son derece önemlidir.

2.3.4. İlimin Anlamlı Şekilde Öğrenilmesi İçin Gerekli Tedbirleri Alma

Hz. Peygamber tebliğ sürecinde öğretime konu ettiği hakikatleri muhataplarının hayatıyla, mevcut bilgileriyle, tecrübeleriyle, sorunlarıyla, ihtiyaç ve beklentileriyle ilişkilendirmeye özen göstermiştir. Çünkü ona göre ilim, insan tarafından gerekli zihinsel işlemlerden geçirilerek anlamlandırılması ve istifadeye medar kılınması gereken bir unsurdur. Ezber düzeyinde kalan öğrenmelerin -içeriği ne olursa olsun- bireyin duygu dünyası ve eylemleri üzerinde olumlu etki bırakma ihtimali zayıftır. Hz. Peygamber bu gerçeğin farkında olacak ki tebliğ kapsamındaki faaliyetlerini anlamlı öğrenmelerin gerçekleşmesini sağlayacak şekilde yürütmüştür. Muhataplarını herhangi bir konuda bilgilendirirken tane tane konuşması, kendisini dinleyenlerin sıkılmalarına meydan vermemek için gerekli tedbirleri alması, önemli noktaları tekrarlayarak vurgulaması, dağılan dikkatleri toplamak için muhataplarına sorular yöneltmesi, beden dilini etkin şekilde kullanması, soyut hakikatleri temsiller ve teşbihlerle izah etmesi, eğitim sürecinde kıssa ve hikâyelerden sıkça yararlanması gibi tarihi gerçeklikler Hz. Peygamber'in tebliğ sürecinde anlamlı öğrenmenin gerçekleşmesi için üzerine düşen sorumluluğu en iyi şekilde yerine getirdiğini göstermektedir.⁹

Bir kişiye 'âlim' vasfı kazandıran temel özellik, malumatının çok olması değil, sahip olduğu malumatı hayır istikametinde etkin şekilde kullanabilmesidir. "Allah, hayrını dilediği kulunu dinde fakih (derin bilgi sahibi) kılar" (İbn Hanbel, 1996c, 92) hadisinde de esasen bu gerçeğe işaret edilmektedir. O halde eğitimde asıl olan, muhatabın zihnine bilgi depolamak değil, doğru ve derin düşünmeyi öğrenerek anlamlı öğrenmeler gerçekleştirmesine zemin oluşturmaktır. Nitekim Müslüman bilginler, bireyin yöneldiği bir konuyu bütün yönleriyle kuşatıp anlamasını 'ihata', tam olarak kavramasını 'vukuf', o

⁹ Hz. Peygamber'in tebliğ sürecinde kullanmış olduğu öğretim yöntem ve teknikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ece, (2019, ss. 291-314).

konuda derinleşip uzmanlaşmasını ise 'rüşuh' kavramıyla ifade etmişlerdir (Taylan, 1992, s. 157). Bireyin eğitim sürecinde pasif/edilgen konumda kalarak, ezberciliğe mahkûm edilerek, bilgi üzerinde gerekli zihinsel işlemleri gerçekleştirmesini sağlayacak imkânlardan yoksun bırakılarak ihata, vukuf ve rüşuh düzeylerinde öğrenmeler gerçekleştirmesi mümkün değildir.

Müslüman bireyin düşünme becerilerinin gelişmesi ve anlamlandırılmış dini bilgiye sahip olması, farklı seçenekler arasından en doğru olanı görenek kritik durumlarda isabetli tercihler yapabilmesi açısından oldukça önemlidir. Zira İslam dininde her durumda en faziletli sayılmış bir amel bulunmamaktadır. En hayırlı amelin hangisi olduğu sorusuna Hz. Peygamber'in farklı zamanlarda farklı cevaplar vermiş olması bunu göstermektedir.¹⁰ İçerisinde bulunulan özel koşullar bazı amellerin diğerlerine göre daha değerli hale gelmesi sonucunu doğurabilmektedir. Bu nedenle Müslüman birey gerek kendisinin gerekse içerisinde yaşadığı toplumun mevcut koşullarını dikkate alarak hangi sorumluluğu öncelikli olarak yerine getirmesi gerektiğine karar vermek ve bu kararını da her an güncellemek durumundadır. Düşünme becerileri yeterince gelişmemişse ve anlamlandırılmış dini bilgilere yeterince sahip değilse ondan bu konuda başarı göstermesini beklemek bir hayalden öteye geçmeyecektir.

Hadis kaynaklarında, Hz. Peygamber'in dualarında Yüce Allah'tan talep ettiği hususlardan birinin 'faydalı ilim' olduğunu gösteren rivayetlere yer verilmiştir. Bunlardan birkaçı şu şekildedir:

"Allah'ım! Fayda vermeyen ilimden, kabul edilmeyen duadan, ürpermeyen kalpten ve doymayan nefisten sana sığınırım" (İbn Mâce, Mukaddime, 23).

"Allah'ım! Bana öğrettiklerinle beni faydalandır. Bana fayda verecek ilmi bana öğret ve ilmimi artır" (Tirmizî, Deavât, 129).

Yukarıdaki hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği hususunda Müslüman âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazıları bu hadislerden yola çıkarak ilimleri faydalı olanlar ve olmayanlar şeklinde iki sınıfa ayırmış ve faydasız ilimlerin hangileri olabileceği hususunda çeşitli düşünceler ileri sürmüşlerdir. Âlimlerin bir diğer kısmı ise herhangi bir ilmi mutlak manada faydalı ya da faydasız olarak nitelendirmenin doğru olmayacağını iddia ederek ilmin birey için faydalı olup olmamasının hangi maksatla ve ne düzeyde öğrenildiği ile yakından alakalı bir durum olduğunu belirtmiştir.¹¹

Yüce Allah, indirdiği Kur'an ayetlerinin bazı kişilerin küfürlerini arttırdığını (et-Tevbe, 9:125), bazı insanların Kur'an ayetleri ile uyarılsalar dahi bunun onlara hiç fayda

10 En faziletli amelin hangisi olduğu sorusuna Hz. Peygamber tarafından verilen farklı cevaplar ve bunun yorumu için bkz. Telkenaroğlu, (2009, ss. 142-145); Yurt, (2007, ss. 36-40).

11 Bu konudaki farklı görüşler ve bu görüşler üzerine yapılan değerlendirmeler için bkz. Arslan, (2019, ss. 31-44).

etmeyeceğini (Yâsîn, 36:10) haber vermişken herhangi bir alandaki ilmin bireylere mutlak manada fayda sağlayacağını iddia etmek pek makul görünmemektedir. Kendisine vahiy yoluyla indirilen ilimden faydalanması için Yüce Allah'a dua etmiş olması Hz. Peygamber'in, herhangi bir alandaki ilmi zihne depolamış olmayı o ilimden faydalanmak için yeterli görmediğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Cuma Suresi'nde kullanılan "Kitap yüklü merkep" (el-Cum'a, 62:5) temsili de esasen bu gerçeğe işaret etmektedir.

Hız. Peygamber'in faydalı ilim talebi içeren dualarından ve yukarıda mealî verilen ayet-i kerimelerden çıkarılacak önemli sonuçlardan biri de ilmi, başkalarına öğretmeyi ya da aktarmayı öncelikli maksat haline getirerek öğrenmenin yanlışlığıdır. Günümüzde ilim sahibi bazı kimselerin dini ve ahlaki açıdan tasvip edilmesi mümkün olmayan davranışlara meyletmelerinin kaynağında birçok faktörle birlikte söz konusu çarpık yaklaşımın da rolü olabilir. Hız. Peygamber, "İnsanlardan kıyamet gününde azabı en şiddetli olanı, ilmi kendisine fayda vermeyen âlimdir" (Taberânî, 1985, s. 305) buyurarak bu yaklaşımı reddettiğini net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu hadis-i şerifte ciddi bir uyarının yanı sıra bir yönlendirme de söz konusudur. Müslümanlar bu hadis-i şerifte, "öğrendiği ilim kendisine fayda veren âlim"lerden olmaya yönlendirilmektedirler. Peki, Müslüman birey bunu nasıl başaracaktır? Müslüman bireye bu konuda destek olacak eğitim hizmeti hangi özellikleri taşımalıdır? Sınav ve ezber odaklı eğitim hizmetleri ile ilmi kendisine fayda veren âlimler yetiştirmek mümkün müdür? Öğrenmeyi öğrenmiş bireyler yetiştirmek yerine malumat sahibi öğrenci yetiştirmeye odaklanmış eğitimcilerle bu konuda ne ölçüde başarı sağlanabilir? Kendini malumat aktarma görevlisi konumunda gören ve eğitim sürecinde öğrencilerin itiraz etmelerini, eleştiri yapmalarını, soru sormalarını, görüş belirtmelerini vs. istenmeyen davranış kategorisinde değerlendiren eğitimcilerin, öğrendiği ilim kendisine fayda veren âlimler yetişmesine ciddi bir katkı sağlamaları mümkün müdür?

Yukarıdaki sorulara aklı-selimle cevaplar aramak son derece önemlidir. Sağlıklı düşünceler ve çözüm yolları üretme konusunda yaşanan fikir kısırlığının üstesinden gelinmesi, eğitimci konumunda bulunan bireylerin bu konularda yapacakları özelleştiri ile yakından alakalıdır. Bireyler, günümüzde hemen her konuda ihtiyaç duydukları bilgilere zaten kolaylıkla ulaşabilmektedirler. Eğitimcilerin temel görevi ise sahîh bilgiye ulaşma yollarını öğrenmeleri ve bilgiyi gerekli zihinsel işlemlerden geçirip anlamlı hale getirebilmeleri için bireylere kılavuzluk yapmaktır. Bu kuşkusuz sabır, fedakârlık ve donanım gerektiren oldukça zor ve hassas bir görevdir. Bu görevi layıkıyla yerine getirecek eğitimcilerin yetişmesi için öğretmen yetiştiren kurumlarda gerekli tedbirlerin alınması elzemdir.

Sonuç

Eğitim alanında ciddi sorunlarla karşı karşıya bulunduğumuz şu dönemde Hız. Peygamber'in eğitim alanındaki örnekliğinin bilimsel araştırmalara konu edilmesi oldukça anlamlı ve değerlidir. Bu inançtan hareketle yapılan bu araştırmada, "Hız. Peygamber'in ilim anlayışı nedir?" sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak

doküman analizi kullanılmıştır.

Araştırma sürecinde ulaşılan sonuçlar şunlar olmuştur:

1. Hz. Peygamber sâdik haberle ya da gözlem ve tecrübelerle doğrulanan her çeşit bilgiyi ilim kapsamında görmüştür. O, vahye dayalı bilginin anlaşılandırılması için gerekli zihinsel işlemlerin yapılmasına; kâinatın işleyişiyle ilgili konulmuş ilahi yasaların keşfedilmesine, bunların tevhid inancıyla ilişkilendirilmesine ve problemlerin çözümünde bunlardan etkin şekilde yararlanılmasına önem vermiştir. Ayrıca o, etkileşim halinde bulunan kişi ya da topluluklarla sağlıklı ilişkiler kurulmasına ya da onlardan gelecek tehditlerin bertaraf edilmesine zemin teşkil edecek bilgilere ulaşmaya da özen göstermiştir.
2. Hz. Peygamber tebliğ sürecinde Yüce Allah tarafından kendisine vahiy yoluyla bildirilmiş ilmi esas almıştır. Ancak onun, beşeri bilgiyi uzak durulması gereken bir unsur olarak gördüğünü söylemek mümkün değildir. O, karşı karşıya kaldığı güçlüklerin üstesinden gelme sürecinde beşeri bilgiden yararlanmayı asla ihmal etmemiştir.
3. Hz. Peygamber ilme değer vermiş ve ashabını sürekli ilim öğrenmeye teşvik etmiştir. Onun tarafından yapılan bu teşvikler ashabın ilim öğrenme arzusunun üst düzeye çıkmasına vesile olmuştur. Hz. Peygamber tarafından yürütülen tebliğ faaliyetlerinin amacına ulaşmasında rol oynayan kritik faktörlerden birini bu arzu oluşturmaktadır. Zira söz konusu arzuya bağlı olarak ashab İslam ile müşerref olmadan önceki bilgilerini, kanaatlerini, inançlarını, değerlerini ve yaşam tarzlarını sorgulamaya yönelmiştir. Hz. Peygamber'in ilme teşvik eden sözleri ashab-ı kiramda ilim öğrenme arzusunun yanı sıra, ilim öğrenme sürecinde şu kaygıların oluşmasını da sağlamıştır: İlmi doğru anlama, ilimle amel etme ve ilmi başkalarının da öğrenmesine aracılık etme. Onların, Hz. Peygamber'in ilim meclisinden en iyi şekilde istifade etmelerinde bu kaygıların etkisi yadsınmaz.
4. Hz. Peygamber, ilim öğrenmeyi Allah rızası için yerine getirilmesi gereken bir sorumluluk, fedakârlık gerektiren zahmetli bir yolculuk olarak görmüş; belirli esaslara riayet edilerek yapılması durumunda bu yolculuğun sonucunda büyük mükâfatlara nail olunacağını müjdelemiş ve muhataplarının ilim öğrenmeye yönelik motivasyonlarını bu şekilde sağlamaya çalışmıştır.
5. Ulaşılan kaynaklarda, ezber düzeyinde kalan/anlamalı öğrenmelere basamak teşkil etmeyen öğrenmelerin Hz. Peygamber tarafından olumlu karşılandığını gösteren herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Bilakis o, ilmi gerekli zihinsel işlemlerden geçirilerek anlaşılandırılması gereken bir unsur olarak görmüştür. O, muhataplarının merak duygularını köreltecek, anlam arayışı sürecini sekteye uğratacak, idrak edemedikleri/anlam veremedikleri şeylere körü körüne tabi

olmalarına yol açacak tavır ve davranışlara asla prim vermemiş; hikmet ya da anlam arayışı peşinde olan kimseler tarafından yöneltilen sorulara karşı olumsuz bir tavır takınmamıştır.

6. Hz. Peygamber insan onuruna öncelik vermiş; ilim öğrenerek hidayet bulmasına vesile olma gibi Yüce bir maksatla dahi olsa insan onurunun çiğnenmesine olumlu bakmamıştır. O, davetine olumlu karşılık verilmemesini, temel hakların çiğnenmesine meşru bir gerekçe saymamıştır; muhataplarının bugün olmasa dahi bir gün hakikatleri görerek hidayet bulma ihtimallerinin bulunduğunu sürekli göz önünde bulundurmuş; şahsına yapılan eziyetleri sabır ve metanetle göğüslemiş; kendisine bu eziyetleri yapanlara beddua etme gibi bir yola tevessül etmeme konusunda hassasiyet göstermiştir.

Din eğitimi sürecinin üst düzey öğrenmelerin gerçekleşmesine zemin oluşturacak şekilde yapılandırılması için bilgi anlayışındaki çarpıklığın giderilmesi elzemdir. Zira dini bilgiyi zihin dünyalarında gerekli işlemlerden geçirerek anlamlandırmaları ve kendileri için gerçekten yararlı hale getirmeleri için bireylere din eğitimi sürecinde gerekli imkânların sağlanması, din eğitimi hizmeti veren kişilerin bilgi anlayışları ile yakından ilişkili bir durumdur. Din eğitimi hizmeti veren kişilerin eğitim ortamlarında bireylerin merak duygularını köreltecek ve anlam arayışı sürecini sekteye uğratacak tavır ve davranışlar sergilemeleri; kendilerine itiraz edilmesini, eleştiri ya da soru yöneltilmesini “istenmeyen davranış” olarak nitelendirmeleri de esasen bilgiye yaklaşım biçimlerindeki çarpıklık ile yakından alakalı bir sorundur.

Gerek beşerî gerekse ilahî bilgiyi anlama, yorumlama ve ondan sonuçlar çıkarma çeşitli faktörlerin etkisi altında gerçekleşen bir süreçtir. Bireylerin bilgiyi anlamlandırma sürecinde kendilerini zaaflarından, arzularından, beklentilerinden, ihtiyaçlarından, inançlarından, değerlerinden, tecrübelerinden ve mevcut bilgi birikimlerinden tamamen soyutlamaları mümkün değildir. İçerisinde yaşadıkları sosyo-kültürel çevre de onların bilgiyi anlamlandırma biçimlerini etkileyen kritik faktörlerden birini oluşturmaktadır. Hal böyle iken eğitim sürecinde bilgi ile onun anlaşılma/yorum biçimleri arasındaki farkın gözden kaçırılması isabetli bir yaklaşım olmayacaktır.

Kaynakça

- Apaydın, H. (2000). İctihad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (C. 21, ss. 432-445). Ankara: TDV.
- Arslan, A. (2019). ‘Faydasız ilim’ hadisi çerçevesinde ilim tahsiline yönelik bir değerlendirme. *Eskiye Dergisi*, 38, 31-44.
- Atılgan, Y. K. (2013). İslam düşüncesinde ilmin kaynağı, imkânı ve sınırları. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (2), 191-214.

- Aydın, M. Ş. (2011). *Açık toplumda din eğitimi*. Ankara: Nobel.
- Aydın, M. Ş. (2017). *Din eğitimi bilimi*. Kayseri: Kimlik.
- Aypay, A. (2011). Öğretme ve öğrenme anlayışları ölçeği'nin Türkiye uyarlaması ve öğretmen adaylarının epistemolojik inançlarının incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 1-15.
- Bakkal, A. (2013). İslam tarihinde tıbbın gelişmesi ve Silvan'da tıp. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 9-43.
- Bakkal, A. (2018). Hz. Peygamber'in bilim ve teknolojiyi teşvik eden uygulamaları. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, 1-19.
- Barış, M. N. (2017). İslam bilim tarihi'nde ilk tercüme faaliyetleri ve bilgi üretimine katkısı. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21 (3), 1873-1904.
- Bayrakdar, N. (2017). Düşünmeye teşvik eden Kur'an ayetlerinin eğitsel değeri (Ğâşiye suresi 17. ayet örneği). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 1998-2018.
- Biçer, B. (2013). Kuruluş devrinde nizâmiye medreselerinin müderrisleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 16, 263-287.
- Bilgiz, M. (2018). *Kur'an'da bilgi (kavramsal çerçeve, bilgi türleri)*. İstanbul: İnsan.
- Cebeci, S. (2017). İslam'ın ilk devrinde kültürel dönüşümün aracı olarak eğitim. *Turkish Studies Dergisi*, 12 (20), 101-116.
- Cevizci, A. (2011). *Eğitim felsefesi*. İstanbul: Say.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (1318). *et-Ta'rifât*. İstanbul: Esad Efendi.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknu'ddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf (1950). *Kitabu'l-irşâd ilâ kavâdi'l-edilleti fi usûli'l-îtikâd*. Mısır: Mektebetu'l-Hancı.
- Demir, S. & Akınoğlu, O. (2010). Epistemolojik inanışlar ve öğretme öğrenme süreçleri. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 32, 75-93.
- Deryakulu, D. (2004). Üniversite öğrencilerinin öğrenme ve ders çalışma stratejileri ile epistemolojik inançları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 38, 230-249.
- Ece, A. (2019). Hadisler bağlamında Hz. Peygamber'in eğitim ve öğretim metodu. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (10), 291-314.
- El-İsfehâni, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğib (t.y.). *el-Müfredât fi garibi'l Kur'an*. Muhammed Seyyid Keylâni (Thk). Beyrut: Dâru'l Marife.

- Gözütok, Ş. (2019). Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde ilim. *Diyanet Aylık Dergi*, 345, 22-29.
- Gözütok, Ş. (2005). İslam ve ilim. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 8 (22), 75-90.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel (1996a). *el-Müsned*. (C. 1) Şuayb el-Arnaût (Thk.). 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel (1996b). *el-Müsned*. (C. 2) Şuayb el-Arnaût (Thk.). 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel (1996c). *el-Müsned*. (C. 4) Şuayb el-Arnaût (Thk.). 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî (1971). *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Mustafa es-Sekkâ vd. (Thk.). 4 Cilt, Beyrut.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (1999). *es-Sünen*. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî (Thk.). Riyad: Mektebetü'l-Meârif.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillah Muhammed (1957). *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. Beyrut: Daru Sadr.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed (1997). *el-Kâmil fi't-târîh*. Ömer Abdusselam Tedmürî (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Kâşânî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed (1992). *Mu'cemu istilâhâtî's-sûfiyye*. Kâhire: Dâru'l-Menâr.
- Kıral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170-189.
- Kutluay, İ. (2009). Zeyd b. Sabit'e Yahudi yazısını/dilini öğrenme talimatı verilmesi ile ilgili rivayetler üzerine. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 7 (2), 129-157.
- Kutluer, İ. (2000). İlim. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 22, ss. 109-114). Ankara: TDV.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (1991). *el-Câmi'u's-sahîh*. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Thk.). 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Polater, K. (2013). Kur'an'a göre bilgi-iman ilişkisi ve yakîn kavramı. *Ekev Akademi Dergisi*, 17/55, 55-69.
- Pusmaz, D. (2000). İlim. *Şamil İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 4, ss. 80-82). İstanbul: Şamil.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb (1985). *el-Mu'cemu's-sağîr*. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emir (Thk.). 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamî.

- Taylan, N. (1992). Bilgi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 6, ss. 157-161). Ankara: TDV.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî (1998). *Şerhu'l-makâsîd*. Abdurrahman Umeyre (Thk.). Beyrut: Âlemu'l-Kütüb.
- Telkenaroğlu, M. R. (2009). Fıkhı'l evleviyyat'ın (öncelikler fıkhı) kaynakları ve kuralları. *Marife Dergisi*, 9 (1), 131-158.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (1978). *el-Câmi'u's-sahîh*. Ahmed Muhammed Şâkir (Thk.). Kahire: Şirketü ve Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî.
- Tokat, L. (2017). Dini istismara açık bilgi kaynağı olarak "ayrıcıklı bilgi": keşf, ilham ve rüya- felsefi bir analiz. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (32), 387-410.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (1984). *el-Meğâzi*. Marsden Jones (Thk.). Beyrut: Âlemu'l-Kütüb.
- Yıldırım, A. (2003). Hz. Peygamber'in bilgisi ve bilgi alanları. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2), 179-200.
- Yılmaz, M. (2017). *Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde istihbarat*. İstanbul: Siyer.
- Yurt, Y. (2007). *Kur'an'da amel*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.